

Dejiny Uhorska a Slováci

• IVAN MRVA • VLADIMÍR SEGEŠ •

Dejiny Uhorska a Slováci

Dejiny Uhorska a Slováci

• IVAN MRVA • VLADIMÍR SEGEŠ •

Text © Ivan Mrva, Vladimír Segeš
Photographs © Ivan Mrva, Vladimír Segeš
Design © Pavol Janoško, 2012
Cover design © Juraj Martiška
© Perfekt 2012

Kniha vyšla s podporou Ministerstva kultúry SR.

DEJINY UHORSKA A SLOVÁCI

Autori textu: Doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD., (s. 5 - 139)
Doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc., (s. 140 - 387)

Recenzenti: Mgr. Ján Steinhübel, CSc., PhDr. Tünde Lengyelová, CSc.

Ilustračný a obrazový materiál: archívy autorov a vydavateľstva Perfekt

Editor: Ing. Eduard Drobný
Zodpovedná redaktorka: Mgr. Zuzana Vrábelová
Jazyková redaktorka: Mgr. Katarína Trgová
Grafická úprava a zalomenie: Ing. Pavol Janoško, DTP Perfekt
Návrh obálky: Mgr. Art. Juraj Martiška

Vydal Perfekt, a. s., Karpatská 7, 811 05 Bratislava,
ako svoju 622. publikáciu.
Rok vydania 2012
Prvé vydanie

Tlač: Polygraf Print spol. s r. o., Prešov
ISBN 978-80-8046-586-5

www.perfekt.sk

V prevažne spolitizovaných koncepciách a interpretáciách slovenskej historiografie v 20. storočí zostalo pre dejiny Uhorského kráľovstva neveľa miesta. Po vzniku Československej republiky v roku 1918 sa zatracovali predovšetkým z národných, po roku 1948 zasa z triednych dôvodov. Čo však bolo rovnako nemúdre, zanevreli sme nielen na uhorských či neskôr habsburských panovníkov, ale takmer programovo sme sa tiež zriekli dejín uhorského štátu, ktorý – napriek tvrdým represiam a neprávostiam voči nemaďarským národom vo svojom poslednom štádiu – bol aj štátom Slovákov. Veď, ako dokazujú historické skutočnosti, na jeho budovaní a jestvovaní mali nemalý podiel. Bolo len prirodzené, že uprázdnené pozície našej historiografie zaujali a mnohé zo spoločných dejín národov Uhorska si osvojili iní. Tak sme sa vlastne dobrovoľne vyčlenili spomedzi krajín, ktoré sa hrdó označovali a označujú za historické.

Významným znakom slovenských dejín, ktorý si však mnohí ani dnes neuvedomujú, je ich viacrozmernosť. Jej spoznanie umožňuje pochopiť, že aj malý národ môže mať vo veľkých dejinách nenahraditeľný zástoj. Ak v časovej vertikále slovenských dejín rozoznávame starosloviensky, veľkomoravský, uhorský alebo česko-slovenský rozmer, potom aj v staroslovienskych, veľkomoravských, uhorských či česko-slovenských dejinách je badateľný slovenský rozmer. To isté platí pre širší stredoeurópsky priestor, ktorý na jednej strane na náš národ osudovo vplýval, ale v ktorom na druhej strane Slováci svojou nezdolateľnou vnútornou energiou, flexibilitou a špecifikami zanechali hlboké stopy. Viacrozmernosť našich dejín sa napokon prejavuje aj v tom, že nie sú len dejinami plebejcov, ako nám to chcel niekto nahovoriť, ale že v nich majú svoje náležité miesto aj dejiny šľachtických rodov, významných osobností a všetkých panovníkov, ktorí kedy nad územím Slovenska vládli. Rovnako ide však aj o štátne útvary, do ktorých Slovensko patrilo a v ktorých Slováci žili.

Slovensko patrí k starým kultúrnym regiónom Európy. Až do vzniku Československej republiky v roku 1918 netvorilo však osobitný štátno-politický ani administratívno-správny celok. Územne sa zhruba kryje s oblasťou, ktorá sa v stredoveku najčastejšie nazývala horné (či vyšné) Uhorsko (*Hungaria superior*). Stredoveké i novoveké dejiny Slovenska a Slovákov je preto potrebné vidieť a posudzovať v kontexte uhorských či stredoeurópskych dejín. Tento aspekt je dôležitý aj preto, lebo práve bezprostredne po vzniku Uhorského kráľovstva sa zavŕšila etnogenéza Slovákov, ktorí sa vtedy sami označovali etnonymom Slov(i)eni a ktorí od 11. storočia predstavovali etnikum odlišujúce sa od iných susedných Slovanov. V rámci histórie Uhorska majú slovenské dejiny (čiže história Slovenska a Slovákov) charakter nezastupiteľného a výnimočného areálového fenoménu.

capitulum prologus de suo ingressu et de
casibus profligis et adversis eorumdem.

Egestas
igitur hu
norum i
natalibus
plius fel
cibus et si
mistris q
nensq; co

nam loca immutaverit videndum
nunc est quo tempore in amoniam re
dierunt ita quoque redemptus
fuerunt capitanei quibusque nu
meris annorum in exercitu ap

ponere in pnti opusculo dignum

imo **V**ixi
ab incarnatione annu
sercentesimo
lxxvii a mor
te vero aple
regis hunga

rorum anno centesimo quarto
tempore constantini imperatoris
terti et zacharie pape. sic scribit
in Cronica romanorum. hylgari
de sylvia secundo egressi sunt hec moro

Strana z Obrázkovej kroniky znázorňujúca príchod Maďarov do Karpatskej kotliny.
V iniciálach knieža Elöd a Álmoš s vtákom Turulom na štítoch.

Karpatská kotlina pred vznikom Uhorského kráľovstva

7

Bezprostredným predchodcom uhorského štátu bola Veľkomoravská ríša. Veľká Morava dosiahla najväčší rozmach za vlády Svätopluka I., keď sa stala stredoeurópskou mocnosťou. Svätopluk sa stal veľkomoravským kniežaťom v roku 871 po víťaznom povstaní a vyhnaní Frankov. Politickým sobášom si pripútal najvýznamnejší kniežací rod v Čechách – Přemyslovcov. Mierová zmluva, ktorú uzavrel Svätopluk s východofranským kráľom Ľudovítom II. Nemcom vo Forchheime roku 874, umožnila podniknúť výboje do okolitých slovanských krajín. Do roku 890 si Svätopluk podrobil kniežatstvo Vislanov, prevzal vládu nad Čechami a podriadil si Chorváty v Dolnom Sliezsku a polabských Srbov. Prispela k tomu aj okolnosť, že ešte v roku 880 sa Svätopluk aj so svojou ríšou dal pod priamy patronát pápeža. Vtedy pápež Ján VIII. opäť uznal slovanskú liturgiu a vysvätil prvého nitrianskeho biskupa Vichinga. Podľa odhadu slovenského his-

*Jadro a hranice
vplyvu
Veľkomoravskej
ríše na konci
vlády
Svätopluka I.*

torika Jána Steinhübela mala Veľkomoravská ríša na vrchole Svätoplukovej slávy rozsah okolo 350-tisíc km a žilo v nej asi milión obyvateľov.

Svätopluk I. zomrel v roku 894, no ešte pred skonom rozhodol o rozdelení vlády v krajine medzi svojich synov. Mladší Svätopluk II. sa pravdepodobne stal nitrianskym kniežaťom a bol podriadený staršiemu bratovi Mojmírovi II., ktorý prevzal veľkomoravské žezlo. Za panovania týchto kniežat sa Veľkomoravská ríša dostala do hlbokej krízy, ktorá napokon vyústila do jej rozpadu.

Okolnosti zániku Veľkej Moravy dodnes nie sú uspokojivo objasnené. Nevedno, či sa rozpadla väčšmi z vonkajších, alebo vnútorných príčin. Faktom pritom zostáva, že Veľká Morava prišla v roku 894 o Panónske kniežatstvo a hneď nasledujúci rok sa odtrhli české kmene. V roku 896 stratila Posisie, ktoré obsadili Maďari, v roku 897 sa osamostatnili polabskí Srbi. Na samom sklonku 9. storočia sa odohral bratovražedný boj medzi Mojmírom II. a Svätoplukom II., do kto-

*Príchod starých
Maďarov
do Karpatskej
kotliny*

rého v rokoch 898 a 899 zasiahli Bavori. Ich vojsko počas dvoch ťažení pustošilo krajinu a vyslobodilo uväzneného Svätopluka II.

V rovnakom čase sa Maďari presunuli do Karpatskej kotliny. Ohrozovali predovšetkým Panónske kniežatstvo v južnom Zadunajsku, ktoré z poverenia cisára Arnulfa spravoval knieža Braslav. Koncom leta 899 Maďari vpadli do Itálie, kde porazili kráľa Berengara. V roku 900 v súčinnosti s Moravanmi vyplienili a natrvalo obsadili Panónske kniežatstvo. Účasť Moravanov na pustošení tohto kniežatstva bola odpoveďou na predchádzajúce bavorsko-české drancovanie Moravy. Na jeseň roku 900 sa krátkodobé moravsko-maďarské spojenectvo Moravanov a Maďarov skončilo a už koncom roka si Maďari podmanili severovýchodnú časť Zadunajska. Táto okolnosť prinútila Mojmíra II. uzavrieť v januári 901 mier s Bavormi, takže odvtedy ako bavorský spojenec viackrát bojoval proti Maďarom. Mojmír II. pravdepodobne v roku 906 zahynul pri obrane krajiny a spolu s ním aj väčšia časť jeho družiny. Tým zanikla aj veľkomoravská štátnosť.

Organizácia starých Maďarov

Starí Maďari boli pri obsadzovaní Karpatskej kotliny – maďarská historiografia označuje tento proces ako zaujatie vlasti (honfoglalás) – a následne aj na koristníckych výpravách po celej Európe úspešní predovšetkým vďaka efektívnej vojenskej organizácii a pevnej disciplíne. Ich vojenstvo vychádzalo zo skúseností východných nomádskych národov. Podstata úspechov maďarského vojska tkvela vo veľkej pohyblivosti a rýchlosti, čo dokázalo využiť strategicky aj takticky. Ďalším dôvodom úspešnosti Maďarov bola pomerne veľká početnosť ich jazdeckého vojska a hromadné používanie zbraní diaľkového dosahu. Každý jazdec dokonale ovládal streľbu lukom aj v rýchlom pokluse, posediačky či pri vzpriamení sa na strmeňoch.

Odhady o počte príslušníkov starých Maďarov pri ich príchode do Dunajskej kotliny sa pohybujú medzi 100- až 500-tisíc; optimálny počet sa javí okolo 250-tisíc. Ich vojsko tvorila ľahká jazda a jej celkový počet sa odhaduje na 20-tisíc mužov. Vojenská organizácia Maďarov sa opierala o kmeňové zriadenie. Ich kmeňový zväz sa podľa tradície skladal zo siedmich maďarských kmeňov, ktorých pomenovanie zaznamenal v polovici 10. storočia byzantský cisár Konštantín VII. Porfyrogenetos: Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kéri, Keszi; ôsmu zložku tvorili tri spojené chazarské (kozárske) kmene, ktoré sa pripojili k Maďarom ešte pred príchodom do Karpatskej kotliny a ktoré cisár nazval Kabarmi. Kabari boli pôvodne taktiež kočovníci, patrili do staroturckého (turkitského) etnicko-jazykového spoločenstva a na prelome 8. a 9. storočia prijali židovské náboženstvo. Podľa údajov *Anonymovej kroniky* dostali dvaja ich vodcovia (Ev a Edomen) po príchode do Karpatskej kotliny majetky v okolí Matry. Spolu s Maďarmi prišla do novej vlasti aj časť kmeňa Onogurov, podľa ktorých dostal celý maďarský kmeňový zväz svoj druhý názov v podobe Ongri, Vengri, Ugri či Uhri.

Podoby symbiózy Maďarov a Slovenov

Obsadením Potisia starými Maďarmi v roku 896 a následne ďalších území v Podunajsku sa spestril etnický obraz Dunajskej kotliny, keď sa slovanské obyvateľstvo rovinatej časti Veľkej Moravy dostalo do závislosti od maďarských náčelníkov a ich družín. Postavenie autochtónneho slovanského obyvateľstva bolo sťažené aj preto, že príslušníci jeho vládnucej špičky na konci veľkomoravskej doby buď zahynuli v bojoch, alebo sa prispôbili novým dobyvateľom. Niektorí azda ušli do severnejších oblastí Slovenska alebo aj do cudziny. Súveké správy o spustošení celej Veľkej Moravy Maďarmi nie sú presné. Týkajú sa zväčša územia dnešného južného Slovenska. Podľa archeologických dokladov život v oboch častiach niekdajšej ríše – na Morave i v Nitriansku – v podstate kontinuálne pokračoval ďalej.

Napätie medzi Východofranskou ríšou a Maďarmi vyvrcholilo v lete roku 907 v bavorsko-maďarskej vojne. Ako zaznamenal letopisec v Salzburských análoch: „Najhoršia vojna sa odohrala pri hrade Preslava vo štvrtý deň júlových non.“ Maďari v bitke pri Bratislave 4. júla 907 presvedčivo zvíťazili a stali sa hegómni v Karpatskej kotline.

Slovenský historik Ján Steinhübel predpokladá, že približne od roku 920 sa územie dnešného Slovenska dostalo pod strategickú kontrolu staromaďarských vojenských posádok. Podľa uhorského kronikára Šimona z Kézy sa maďarskí bojovníci vedení Lélom usídlili „v krajinách Nitry“. V *Anonymovej kronike* sa uvádza, že traja maďarskí vojvodcovia dobyli Nitru a ďalšie hrady a odovzdali svojmu kniežaťu Arpádovi zajatcov „privezených z krajín Nitry“. Arpád ich presídlil, „aby neškodili jemu verným, žijúcim v pohraničí Nitry“. Pokiaľ chceli Maďari ovládnuť Nitrianske kniežatstvo, nemuseli ho celé obsadiť. Najstaršie maďarské jazdecké pohrebiská, ktoré možno podľa nájdených mincí datovať do prelomu 1. a 2. štvrtiny 10. storočia, dosahujú na severe čiaru Hlohovec – Nitra – Levice – Krupina – Lučenec – Rimavská Sobota – Turňa – Michalany. Staromaďarské jazdecké posádky mali takto pod kontrolou centrum krajiny s Nitrou.

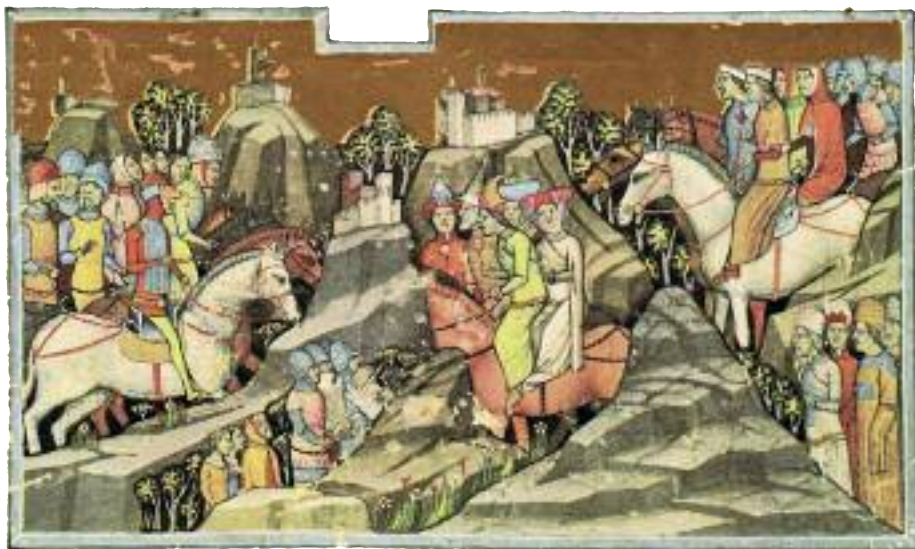

*Nomádsky
jazdec
pri streľbe
z reflexného
luku*

Maďari po ovládnutí Karpatskej kotliny podnikali časté vojensko-koristnícke nájazdy na Balkán a do západnej Európy, ktoré sa skončili roku 955, keď v bitke pri rieke Lech neďaleko Augsburgu maďarské vojsko utrpelo zdrvujúcu porážku. Vojensky oslabení Maďari sa po porážke pri Lechu ocitli v existenčnej kríze. Pravidelné lúpežné koristenie už nevelmi prichádzalo do úvahy a expanzívne pastierstvo v stredoeurópskych podmienkach ich nedokázalo všetkých

uživiť. Karpatská kotlina nebola širokou, otvorenou stepou s nekonečnými pastvinami pre dobytok a kone pastierskeho národa. Maďari sa museli v novej vlasti usadiť a osvojovať si poľnohospodársko-remeselný spôsob života. Výraznú zmenu maďarsko-slovanských vzťahov v Karpatskej kotline zaznamenali aj archeológovia. Zistili, že vymizli malé oddelené staromaďarské pohrebiská. Od 2. polovice 10. storočia Maďari a Slovania pochovávali svojich mŕtvych na spoločných cintorínoch, kde sa už obe etnické skupiny nedajú bezpečne rozlíšiť.

Okrem starého Nitrianska vznikli v Karpatskej kotline ďalšie uhorské kniežatstvá. Na východe Nitriansko susedilo s Biharskom, ktoré sa rozprestieralo od horného Potisia na severe až za rieku Kriš na juhu, od strednej Tisy až k sedmohradským hraniciam v Biharských vrchoch na východe. Kniežatstvo na dolnom Maroší so sídlom v Marošvári ležalo medzi dolnou Tisou, Dunajom a sedmohradskými

*Znázornenie
rôznych vrstiev
staromaďarskej
spoločnosti
podľa
Obrázkovej
kroniky*

hranicami; na severe susedilo s Biharskom. V Sedmohradsku vládol kniežací rod, ktorý odvodzoval svoj pôvod od Tetéňa, jedného z arpádovských vojvodcov.

Gejzovo kniežatstvo

Arpádov pravnuke Gejza ovládal najväčšie spomedzi uhorských kniežatstiev. Patril mu Zadunajsko i medziriečie Dunaja a Tisy. Za Gejzovho panovania úplne ustali koristnícke výpravy do cudziny. Hneď na začiatku svojej vlády (asi v roku 971) si zvolil za sídlo Ostrihom (Esztergom). Jeho výhodnú a dobre chránenú polohu ocenili už predchádzajúce národy. Dávny, preduhorský pôvod Ostrihomu prezrádza aj jeho slovanský názov. Slovania, ktorí sa tu usídlili, pomenovali niekdajšiu rímsku pevnosť Solva ako *Strěgom*. Z ostrihomského sídla mal Gejza na dosah aj susedné Nitrianske kniežatstvo, kde vládol jeho mladší brat Michal.

Gejza sa rozhodol pre kresťanstvo rímskeho rítu. V roku 972 prišiel do Ostrihomu misijný biskup Bruno, aby pokrstil Gejzu a jeho rodinu. Gejza pri krste prijal meno Štefan rovnako ako neskôr jeho syn Vajk – prvý uhorský kráľ.

Arpádovi potomkovia Gejza a Michal vládli v najvyspelejších a najbohatších častiach vznikajúceho Uhorska – v Zadunajsku a Nitriansku. Boli to územia s vysokou civilizačnou úrovňou a s početným kresťanským obyvateľstvom. Tieto regióny so stáročným produktívnym poľnohospodárstvom, osídlené roľníckym obyvateľstvom, ktorého rady znásobili aj zajatci pozháňaní na koristníckych výpravách, umožnili Arpádovcom užiť početnú družinu profesionálnych bojovníkov. V kniežacej družine slúžili nielen Maďari a Slovania, ale aj početní cudzinci, najmä Bavori a Švábi. Nerozhodovala teda etnicita či národnosť, ale bojovnícke kvality a vernosť kniežaťu.

Uhorské kráľovské korunovačné klenoty

Stredoveké Uhorské kráľovstvo bolo integrálnou súčasťou kresťanskej Európy. Istá geopolitická špecifickosť a zvláštnosť oproti ostatným európskym krajinám vyplývala najmä z toho, že išlo o viacetnický i multikultúrny štát s osobitnými tradíciami a zvyklosťami, pričom politickú dominanciu si udržiavali veľmoži a preláti prevažne maďarského etnického pôvodu. Zároveň sa žiada zdôrazniť, že stredoveké Uhorsko bolo jediným štátom v stredovýchodnej Európe, v ktorom dominantný národ nedosiahol úplnú početnú prevahu tak ako Česi v českom a Poliaci v poľskom štáte. Početne významnou zložkou – a vlastne väčšinou – v Uhorsku boli Nemaďari. Zaiste nie náhodou sa aj v knihe mravných ponaučení prvého uhorského kráľa Štefana I. pre jeho syna, kráľoviča Imricha, zdôrazňuje potreba znášanlivosti k ľuďom iného jazyka, „lebo kráľovstvo jediného jazyka a jedineho mravu je slabé a krehké“.

Od svojho vzniku do roku 1526 prešlo stredoveké Uhorské kráľovstvo troma hlavnými charakteristickými etapami. Prvou bolo obdobie patrimonálneho štátu, ktoré trvalo zhruba do druhej polovice 13. storočia a kryje sa s vládou arpádovskej dynastie. Od konca 13. do druhej tretiny 15. storočia išlo o štát feudálnej rozdrobenosti. Pred prelomom 15. storočia začali v Uhorsku vznikať inštitúcie typické pre stavovskú monarchiu, pričom vývoj týchto ustanovizní presiahol ďaleko za rok 1526, čiže až do obdobia novoveku.

Po vymretí Arpádovcov v roku 1301 sa počnúc 14. storočím na uhorskom tróne vystriedali predstavitelia viacerých európskych dynastií, a to Anjouovcov, Přemyslovcov, Wittelsbachovcov, Luxemburgovcov, Habsburgovcov a Jagelovcov; jediným panovníkom z domáceho uhorského rodu bol Matej Huňady. Vo vývoji Uhorského kráľovstva v stredoveku sa prejavilo viacero vnútropolitických kríz a existenčných ohrození, ale aj vzostupov a rozmachov vrátane zahraničnopolitických. Medzníkom v jeho ďalšom vývoji sa stala bitka pri Moháči v roku 1526, ktorá sa v stredoeurópskom priestore považuje za predel medzi stredovekom a novovekom.

pugnati in Gyula duce trasil-
luano.

oro bñs
Stephs
postqñ
regie cel
sitidini
coronaz
dimittit
ē adept
famosū

et lucrosū bellū gest
contra anteaclū suū
nomine Gyulā qñ tñc

tenipis totius ultia silia reg
in gubnatila possidbat. An
no itaq; dñi m. ij. bñs rex ste
phanus cepit Gyulā ducē ē

noze et duob; filiis suis. et
in hungariam trañsiit. h
autem ideo fecit. quia sepius
an oritū a bñ rege stephō
nec ad fidem ē conuersus nec
ab inferenda hungaris iu
ria conuenit vniuersū uō
regnum eius latissimū et o
pulentissimū monarchie.
hungarie adiunxit. Dicit
autē regnum illud hūgaice
Erdeho quod irrigatur plu
rimis fluminis in quor; arcis
aurum colligitur. et aurū cer
re illius optimū ē. **Terminū**
bellū sñ regē steph. cñ beam du
Vā.

Strana z Obrázkovej kroniky znázorňujúca upevňovanie moci kráľa Štefana I., ktorý zajaľ knieža Dulu II.

Pod žezlom Arpádovcov (1000 – 1301)

15

Kráľ Štefan I. (Svätý) a jeho ríša

Na prelome 10. a 11. storočia sa v stredovýchodnej Európe konštituovali tri štáty: uhorský, český a poľský. Tieto nové štáty zdedili po niekdajšej Veľkej Morave nielen časť jej bývalých území, ale aj viaceré hlavné črty jej štátnej organizácie. Panovníci týchto troch štátov sa snažili ovládnuť čo najväčšie územie, pričom je povšimnutiahodné, že priesečníkom ich záujmov sa stalo územie dnešného Slovenska. Slovenský historik Matúš Kučera v tejto súvislosti uviedol, že „z hľadiska slovenských dejín sa uhorský štát a jeho spoločenské zriadenie javí ako následnícky štát Veľkej Moravy a jej zriadenia“.

Jedným z rozhodujúcich medzníkov, od ktorého sa odvíjal vznik uhorského štátu v Karpatскеj kotline, bola porážka starých Maďarov v bitke pri rieke Lech neďaleko Augsburgu v roku 955. Nešlo však o úplné vojenské ochromenie a likvidáciu vojenskej sily Maďarov, lebo porážka postihla síce zničujúco niekoľkých, no nie všetkých kmeňových náčelníkov a ich oddiely. V maďarskom kmeňovom zväze sa práve odvtedy výraznejšie presadila dominancia rodu Arpádovcov.

Proces vzniku uhorského štátu bol spojený nielen s touto dynastiou, ale aj s výraznými zmenami spôsobu života Maďarov z dovtedajšieho kočovného na usadlý. Jadrom vznikajúceho uhorského štátu sa stala hospodársky i kultúrne najrozvinutejšia doména Arpádovho pravnuka, kniežaťa Gejzu, ktorý vládol od začiatku 70. rokov 10. storočia do roku 997. Západnú orientáciu vznikajúceho uhorského štátu zdôraznilo predovšetkým prijatie kresťanstva rímskeho rítu, ako aj sobáš Gejzovho syna Štefana s 10-ročnou dcérou bavorského vojvodu Henricha II. Gizelou roku 996.

Knieža Gejza v roku 995 vyhnal svojho mladšieho brata Michala z Nitry a údelné kniežatstvo (po latinsky *ducatus*) odovzdal svojmu synovi Štefanovi. Po Gejzovej smrti v roku 997 sa podľa zásady primogenitúry (prvorodenstva) ujal vlády jeho syn Štefan (997/1000 – 1038). Hneď na začiatku panovania musel

Kráľ Štefan I.
v Obrázkovej
kronike

čeliť povstaniu šomodského kniežaťa Kopáňa (Koppánya), ktorého kniežatstvo so sídlom na hrade Šomod' (Somogy) siahalo od Blatenského jazera (Balaton) na juh k uhorsko-chorvátskej hranici na rieke Dráve. Kopán povstal aj preto, lebo bol najstarší žijúci Arpádovec a podľa dedičskej zásady levirátu (zvyk, podľa ktorého sa vdova vydala za brata zosnulého manžela) sa dožadoval v rámci nástupníctva aj vdovy po Gejzovi.

Kopán a jeho stúpenci obsadili veľkú časť Zadunajska. Knieža Štefan, ktorý dovtedy sídlil v Nitre, zhromaždil vojsko a údolím Hronu tiahol proti Kopánovi. Vo vojenskom tábore na dolnom Hrone (pravdepodobne v dnešnej Bíni) ho vojvodcovia Hunt (Hont) a Poznan „podľa nemeckého zvyku opásali mečom“ a Štefan ich ustanovil za veliteľov svojej telesnej stráže. Za veliteľa celého vojska vyhlásil svojho ďalšieho vojvodu švábskeho pôvodu Vencelina. Po víťaznej bitke, ktorá sa odohrala medzi Vesprímom a Várpalotou, Štefan zrušil Šomodské kniežatstvo a premenil ho na jeden z uhorských komitátov (hradských španstiev).

Z kniežatstva kráľovstvo

Významným momentom v štátoprávnom vývoji Uhorska bola skutočnosť, že koncom roka 1000 dostal Štefan od rímskeho pápeža Silvestra II. korunu a so súhlasom cisára Ota III. bol buď 25. decembra 1000 alebo 1. januára 1001 v Ostrihome korunovaný za kráľa. Tak sa Uhorské kniežatstvo zmenilo na kráľovstvo. Veľmi dôležitým prejavom suverenity uhorského kráľa bola aj skutočnosť, že Štefan I. dal hneď po svojej korunovácii v Bratislave raziť strieborné denáre s kolopisom S(TE)PHANVS REX na averze a PRESLAVVA CIV(ITAS) na reverze.

Hneď na začiatku Štefanovho kraľovania sa zostrili uhorsko-poľské vzťahy. Poľský knieža Boleslav I. Chrabrý v intenciách výbojnej politiky svojho otca Meška využil smrť českého kniežaťa Boleslava II. (v roku 999) na to, aby si podmanil Moravu a moravské hrady obsadil poľskými posádkami. Zakrátko obrátil pozornosť aj na územie susedného Nitrianskeho kniežatstva. Tento moment chceli využiť aj Ladislav a Vazul, synovia niekdajšieho nitrianskeho kniežaťa Michala z arpádovskej dynastie, aby sa z exilu v Poľsku vrátili do Nitry. Ich dedičské nároky sa pre Boleslava stali zámienkou vpádu do Uhorska začiatkom roka 1001. Podľa kronikára Galla Anonyma Boleslav Chrabrý „Uhrov úplne v boji premohol a celú ich zem až k Dunaju podrobil svojmu panstvu“. Ďalší poľský kronikár Boguchwal menuje viaceré kniežatá, ktoré uznávali poľskú zvrchovanosť. Medzi nimi sa pod menom *Wladislaus* spomína aj arpádovský knieža Ladislav Lysý a jeho krajina ohraničená riekami Tisou, Dunajom a Moravou.

Niekdajšie otcovo Nitrianske kniežatstvo teda získal Michalov starší syn Ladislav Lysý s pomocou svojho poľského bratranca Boleslava I., za čo uznal jeho

zvrchovanosť nad týmto územím. O južných a východných hraniciach Nitrianskeho kniežatstva pripojeného k Poľsku píše *Uhorsko-poľská kronika*: „Lebo hranice Poliakov siahali k brehu Dunaja k Ostrihomskému hradu. Odtiaľ šli k Jágerskému hradu, potom k rieke, ktorá sa nazýva Tisa, ustupujúc, skrúcali sa vedľa rieky, ktorá sa nazýva Topľa až k Solnému hradu (pri Prešove) a tu medzi Uhrami, Rusmi a Poliakmi mali koniec.“ Spomínané kroniky vcelku presne zaznamenali historické hranice Nitrianskeho kniežatstva, ktoré čo do rozlohy bolo približne rovnako veľké ako dnešné Slovensko. Na východe pod kniežatstvo síce nepatril Zemplín, oddelený hrebeňom Zemplínskych a Slanských vrchov, na juhu však zaberalo časť dnešného severného Maďarska až po Novohradské a Bukové vrchy a rozvodnenú Tisu medzi ústím Slanej (Sajó) a Bodrogu. Ostrihom a Jáger sa roku 1001 stali severnými pohraničnými hradmi Štefanovho Uhorska.

Koncom marca alebo začiatkom apríla 1001 začali poslovia oboch panovníkov vyjednávať. Štefan I. prijal Boleslavovu ponuku na uzavretie mieru a na osobnom stretnutí na uhorsko-poľských hraniciach pri Ostrihome, slovami kronikára, „prijali bozk mieru a so zopätými rukami prišli k ostrihomskej katedrále, vtedy novopostavenej na úctu svätého mučeníka Vojtecha, apoštola Poliakov a Uhrov“.

*Štefan I.
s manželkou
zakladajú
Kostol sv. Petra
a Pavla
v Starom
Budíne.*

Upevňovanie centrálnej moci

V roku 1003 kráľ Štefan uskutočnil vojenskú výpravu do Sedmohradska proti svojmu ujcovi (matkinmu bratovi), ktorým bol knieža Ďula II. (Gyula) sídliači na hrade Alba Iulia (Gyulafehérvár). Štefan I. zosadil a zajaľ nielen Ďulu, ale aj jeho brata Zombora, ktorý z hradu Zombor spravoval severné Sedmohradsko. Na území svojich ujcov zriadil dva veľké komitáty, ktoré odovzdal do správy svojim synovcom Zoltánovi a Dobokovi. Zoltán sa stal prvým županom v južnom komitáte Fehér v Sedmohradsku so sídlom v Albe Iulii. Severný sedmohradský komitát aj so sídlom hradom Zombor dostali podľa svojho prvého župana nové meno Doboka.

Dakedy v rokoch 1005 – 1010 Štefan I. vydal svoju najmladšiu sestru za Samuela Abu, ktorému podliehalo územie medzi Matrou a Tisou. Sobáš mal očividný politický cieľ, vzájomne výhodný pre obe strany. Samuel Aba nebol Maďar, bol potomkom vládnucej dynastie pôvodne troch kabarských (chazarských) kmeňov, ktoré sa spolu so staromaďarskými kmeňmi podieľali na zaujatí Karpatскеj kotliny. Vďaka švagrovstvu so Štefanom I. sa Aba stal vplyvným a popred-

ným členom kráľovského dvora. Zaiste bol dobrým vojvodom, lebo na mnohých výpravách práve on velil uhorskému vojsku. Kráľ Štefan ho vymenoval aj za vôbec prvého uhorského palatína.

V roku 1028 kráľ Štefan porazil Ajtoňa, ktorého Marošvárske kniežatstvo ležalo medzi dolnou Tisou, dolným Dunajom, Karpatmi a sedmohradskými hranicami a na severe siahalo až za riekou Maroš (Mureș).

V rámci upevňovania mocenského postavenia Štefan I. pokračoval v budovaní cirkevnej organizácie na celom území Uhorska. Cirkev a kresťanstvo boli veľkou oporou formujúceho sa uhorského štátu. Pod ostrihomské arcibiskupstvo, ktoré vzniklo ešte koncom roka 1000 a ktorému od začiatku podliehali tri biskupstvá – vesprímske (pôvodne misijné), kaločské a vacovské – pribudli v roku 1009 novozriadené biskupstvá v Rábe, Páfkostoli (Pécs), Jágri (Eger) a Sedmohradsku. V roku 1030 Štefan I. zriadil biskupstvá v Čanáde (Cenad) a Bihari

(Biharea), ktoré spolu so sedmohradským biskupstvom v Albe Iulii podriadil pod novovzniknuté kaločské arcibiskupstvo, čím sa v podstate zavŕšila ústredná organizácia uhorskej cirkvi s dvomi arcidiecézami. (Len na margo treba poznamenať, že biskupstvo v Nitre obnovil až kráľ Koloman.)

Územne sa cirkevná organizácia primkynala ku komitátnej (hradskej) sústave, pričom pri významnejších komitátnych hradoch pôsobili kapituly. Významná úloha v upevňovaní kresťanstva a šírení kresťanskej ideológie

prípada kláštorom; najstaršou rehoľou, ktorá sa v Uhorsku usadila, boli benediktíni. Benediktínske opátstvo v Pannonhalme, ktoré v roku 996 založil knieža Gejza, získalo od Štefana I. v roku 1002 veľké výsady i majetky, ako aj značnú autonómiu v rámci uhorskej cirkevnej provincie. Možnosť uhorského kráľa zasahovať do obsadzovania miest najvýznamnejších cirkevných hodnostárov spočívala na tradícii tzv. apoštolskej legácie, ktorú Štefan I. údajne dostal od pápeža Silvestra II. spolu s kráľovskou korunou.

Významnú úlohu pri formovaní základov a budovaní uhorského štátu mala zákonodarná činnosť. Kráľ Štefan vydal viacero právnych ustanovení, ktoré sa zachovali v neskorších odpisoch ako dve knihy dekrétov (zákonníky). Prvý zákoník, ktorého vznik sa kladie približne do obdobia Štefanovej korunovácie v roku 1000, má prevažne trestnoprávny charakter, keďže až tri štvrtiny článkov stanovujú aj sankcie pre porušovateľov nariadení, týkajúcich sa postavenia cirkvi a kňazstva, zabezpečenia majetkového vlastníctva, zabezpečovania zemepan-

*Štefan I. zbavil
kniežatstva
Đulu II.*

ských práv či ochrany a postavenia vdov a sirôt. Druhý zákonník z obdobia okolo roku 1030 je v istom zmysle doplnením i novelizáciou predchádzajúceho. Upravuje okrem iného výstavbu kostolov a platenie desiatku, dedenie majetkov, tresty za krádeže a vraždy a iné násilné trestné činy, ako aj za sprisahanie voči kráľovi.

Za súčasť svätoštefanských zákonov sa pôvodne považoval aj spis Kniha mravných ponaučení svätého Štefana kráľa kráľovičovi Imrichovi. Čo do druhu a obsahu patrí medzi tzv. panovnícke zrkadlá, ktoré vznikali už od začiatku stredoveku. Ich zmyslom a cieľom bolo poskytnutie paradigmy, ako sa majú správať panovníci. Ponaučenia otca kráľa synovi kráľovičovi nenapísal však kráľ Štefan. Na jeho požiadanie a z jeho poverenia spis okolo roku 1025 zostavil a napísal hildesheimský kanonik magister Thancmar, ktorý sa zdržiaval na uhorskom kráľovskom dvore a v Pannonhalme.

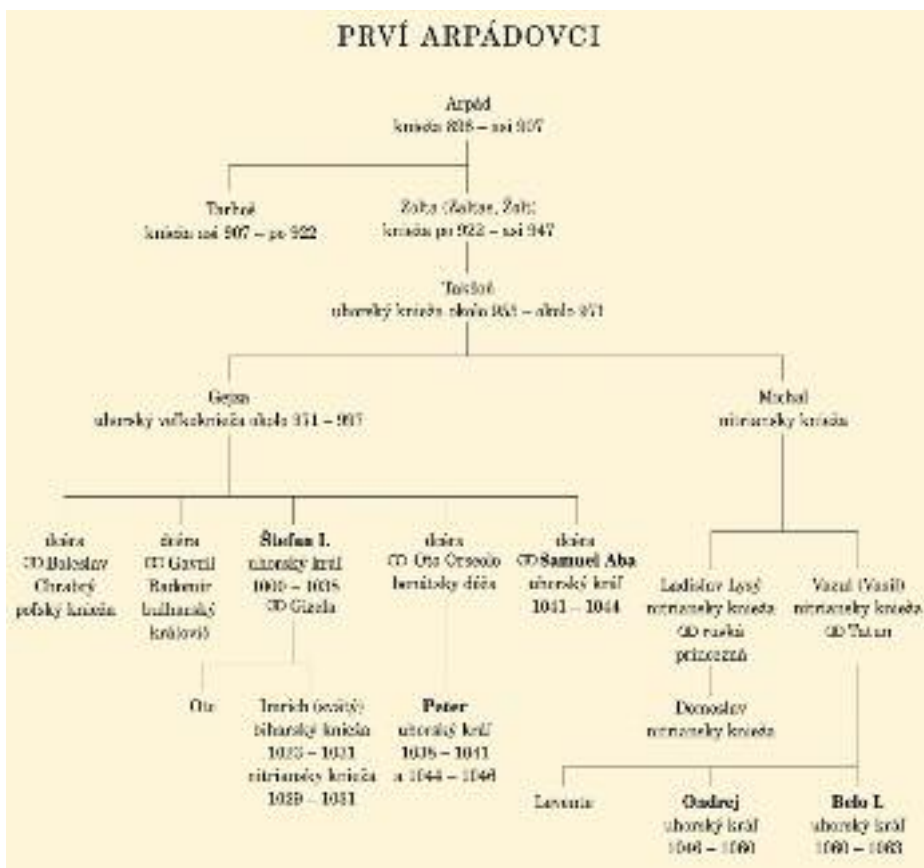
Vývoj arpádovského Nitrianska

V prvých troch desaťročiach 11. storočia bolo arpádovské Nitrianske kniežatstvo na čele s Ladislavom Lysým a potom jeho bratom Vazulom pod mocenským vplyvom poľského panovníka Boleslava Chrabrého. Lenže poľský kráľ Boleslav Chrabrý v roku 1025 zomrel a Štefanovi I. sa v roku 1029 podarilo Nitriansko vymaniť spod poľskej nadvlády. Zosadil Vazula a uväznil ho priamo v Nitre.

So začlenením Nitrianskeho kniežatstva do Uhorského kráľovstva sa neuspokojil moravský (neskôr aj český) knieža Břetislav. V júli 1030 využil ťaženie rímsko-nemeckého cisára Konráda II. do Uhorska a vpadol na územie juhozápadného Slovenska, čo zaznamenal aj český kronikár Kosmas: „V tomže roku uštedril Břetislav veľkú porážku Uhrom a pustošil celú ich krajinu až k hradu Ostrihomu“. Konrádovi sa však nedarilo a pri Rábe musel svoj postup zastaviť. Kráľ Štefan cisárovo vojsko zatlačil až do Východnej marky a vstúpil aj do Viedne, takže knieža Břetislav sa musel stiahnuť a Nitriansko opäť ovládol uhorský kráľ.

Na jar 1031 vo Viedni uzavrel Štefan I. s bavorským vojvodom a rímsko-nemeckým kráľom (neskôr cisárom) Henrichom III. mier. Jedným z dôvodov bolo aj to, že chcel zabezpečiť svojmu jedinému synovi Imrichovi pokojné nástupníctvo na trón. Už pred časom mu odovzdal údelné Nitrianske i Biharské kniežatstvo a velenie nad elitnou vojenskou družinou ruských Variagov. Kráľovič Imrich však 2. septembra 1031 nečakane zomrel na následky zranenia, ktoré mu na poľovačke spôsobil diviak.

Nástupcom uhorského trónu sa podľa rodového poriadku mal stať kráľov bratranec Vazul, stále väznený v Nitre. Kráľ Štefan však určil za následníka svojho synovca Petra Orseola, ktorý bol synom jeho sestry a benátskeho dóžu Ota Orseola. Štefan I. tak obišiel oprávnené nároky piatich žijúcich Arpádovcov; svojho bratranca Vazula, jeho troch synov Leventeho, Ondreja, Bela, ako aj svojho synovca Domoslava (Bonuslava), ktorý bol synom Ladislava Lysého.

Aby nik nemohol ohroziť nástupníctvo Petra Orseola, ktorý žil od otcovej smrti roku 1031 na uhorskom kráľovskom dvore, Štefan I. ho vymenoval za vojvodu kráľovského vojska. Knieža Vazul skončil tragicky; na Štefanov pokyn mu v nitrianskom väzení vypichli oči a uši zaliali horúcim olovom. Traja Vazulovi synovia Levente, Ondrej a Belo spolu s bratrancom Domoslavom ušli z Uhorska.

Kráľ Štefan I. zomrel 15. augusta 1038. Pochovali ho v Bazilike Blahoslavej Panny Márie v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár). Už v Štefanovej dobe sa uhorský štát dokázal významne etablovať v priestore stredovýchodnej Európy. Kráľovstvo, ktorého základné kamene prvý uhorský kráľ položil, pretrvalo ešte ďalších 880 rokov.

Zápas o miesto na mape Európy

Rozbroje a rivalita medzi príslušníkmi arpádovskej dynastie v zápase o uhorský trón v 2. tretine 11. storočia sa pre susednú Nemeckú ríšu stali zámienkou i prí-

ležitosťou na viacero vojenských zásahov proti Uhorsku. Výpravy zo západu spravidla smerovali po oboch stranách Dunaja, takže severný prúd vždy pustošivo zasiahol územie juhozápadného Slovenska, južný prúd zasa severné Zadunajsko.

Po skone prvého uhorského kráľa Štefana zasadol na trón jeho synovec Peter Orseolo (1038 – 1041, 1044 – 1046). Hneď na začiatku vlády si znepriatelil nielen viacerých uhorských hodnostárov, ale osobne aj rímsko-nemeckého kráľa

(neskôr cisára) Henricha III., ktorý bol zároveň aj bavorským vojvodom (ako Henrich VI.). Otvorené nepriateľstvo voči Bavorom Peter prejavil ničivým vpádom do Východnej marky v zime 1039 – 1040. Svoj postup si zaistil spojenectvom s českým kniežaťom Břetislavom I. z dynastie Přemyslovcov.

*Peter Orseolo
a Samuel Aba*

Nespokojnosť s Petrovou vládou vyvrcholila v septembri 1041, keď sa na čelo povstania postavil Samuel Aba, švagor nebohého kráľa Štefana, ktorého práve Peter zbavil hodnosti palatína. Vzbúrená uhorská šľachta vyhlásila za kráľa Samuela Abu (1041 – 1044). Peter Orseolo ušiel k svojmu švagrovi Adalbertovi, markgrófovi Východnej marky, zakrátko potom sa však uchýlil pod ochranu svojho niekdajšieho nepriateľa – Henricha III.

Vo vleku vojen

Začiatkom septembra 1042 prekročili uhorské hranice početné nemecké a české vojenské oddiely. Tento útok bol odplatom za predchádzajúce Above hrozby a uhorské vpády do Východnej a Korutánskej (neskoršej Štajerskej) marky vo februári 1042. Henrich III. tiahol severnou stranou Dunaja a zmocnil sa Hainburgu a Bratislavy. Potom pustošiac krajinu postupoval až k Hronu a dvakrát porazil uhorské oddiely, ktoré sa mu postavili do cesty. Nemecký kráľ za vládcu Nitrianskeho kniežatstva dosadil Arpádovca Domoslava, ktorého otec Ladislav

Lysý bol nitrianskym kniežaťom v prvých desaťročiach 11. storočia. Zakrátko po odchode nemeckých a českých oddielov však Samuel Aba vyhnal Domoslava naspäť do Čiech.

V lete 1043 vtrhla do Uhorska ďalšia nemecká výprava. Na brehu rieky Rábni- ce sa však Aba s Henrichom III. napokon dohodli. Nemecký panovník uznal Abu za uhorského kráľa a prisľúbil mu, že nebude ďalej podporovať Petra Orseola v jeho nárokoch na uhorský trón. Samuel Aba mu zasa odstúpil horný tok Ráby, ako aj územia, ktoré ešte roku 1030 získal Štefan I. na úkor Východnej marky.

Samuel Aba sa začiatkom roka 1044 dozvedel o chystanom sprisahaní uhorských veľmožov. Lesťou ho však kruto zlikvidoval, keď na fiktívne zvolanej porade v Čanáde dal kyjakmi pozabíjať asi 50 sprisahancov. Časť Abových odporcov ušla z krajiny a požiadala o pomoc nemeckého kráľa. Henrich III. to využil a pod zámienkou, že Aba nesplnil mierové podmienky, ku ktorým sa v predchádzajúcom roku zaviazal, v polovici júna 1044 vtrhol do Uhorska. V Henrichovom sprievode bol aj Peter Orseolo a k výprave sa s vojskom pridal aj český knieža Břetislav I. Pri prechode cez rieku Rábu neďaleko mesta Ráb sa im uhorský kráľ Aba postavil s vojskom do cesty. V bitke pri Ménfő neďaleko Rábu 5. júla 1044 ho spojené vojská Henricha III. a Břetislava I. porazili. Pripela k tomu aj zrada mnohých Abových vojakov, ktorí v priebehu bitky prešli k Petrovi Orseolovi alebo jednoducho ušli z bojiska.

Samuelovi Abovi sa síce po nešťastnej bitke podarilo utiecť, no pri Tise ho dolapili a vzápätí popravili. Napriek tomu, že mal viacero synov, nik z jeho početného potomstva do ďalších zápasov o uhorský trón nezasiahol. Rod si však udržal majetky, moc i vplyv na východe krajiny, najmä v Abovskom komitáte. V 13. – 14. storočí sa rod Abovcov rozrástol do 28 vetiev. Jeho vtedajším najvýznamnejším predstaviteľom bol oligarcha Omodej Aba, súčasník a spojenec Matúša Čáka Trenčianskeho.

*Ondrej I.
a Belo I.*

